

НОВІ ВИДАННЯ

Ілля Давіденко

РЕАКТУАЛІЗУЮЧИ ГЕГЕЛЯ: ПОСТУП СУЧАСНОГО ГЕГЕЛЕЗНАВСТВА.

Bykova, M. et al. (2019). *Hegel's Philosophy of Spirit: a critical guide*. Cambridge: Cambridge UP¹.

Попри складне ставлення української інтелектуальної спільноти до філософії Гегеля, почасти зумовлене сприйняттям останньої крізь призму радянського марксизму, нині ми можемо бути свідками невпинного відродження академічного інтересу до Гегелевого філософського спадку у світовому масштабі. Відродження, про яке нам ідеться, саме по собі вже встигло стати традицією, що має власну кількадесятилітню історію. Конрад Крамер, Вернер Маркс, Людвиг Зіп, Чарльз Тейлор, Джон Німаер Фіндлі – ось лише деякі з дослідників, чії праці в другій половині ХХ століття склали основу нового етапу досліджень Гегелевої філософії, реактуалізуючи її як предмет наукових пошуків.

2019 рік став надзвичайно плідним для цієї традиції, адже вийшли друком одразу кілька праць, що стали вагомим внеском у розробку новітніх гегелезнавчих підходів: «Дух довіри» Роберта Брендона, збірки «Гегель і модерна філософія» за ред. Девіда Лема і «Гегелева Філософія духа: критичний путівник»² за ред. Марини Бикової³. У цьому огляді йтиметься про останню зі згаданих книг.

Спершу зробимо декілька зауваг стосовно жанру цього видання. Попри те, що, на жаль, ані критичні путівники, ані коментарі ще не стали звичною й типовою формою фахових філософських видань в Україні, вони є достатньо поширеними у

© І. Давіденко, 2020

¹ Автор висловлює щирю подяку Іванові Іващенко за цінні поради при підготовці цього огляду.

² Надалі ця книга називатиметься скорочено – Путівник.

³ Марина Бикова, професорка Університету Північної Кароліни, авторка і редакторка численних публікацій і збірок, присвячених німецькому ідеалізмові й філософії Гегеля. Зокрема, публікації Бикової, присвячені Гегелівій філософії, можна зустріти в таких виданнях, як щорічник Міжнародного Гегелівського товариства «Hegel-Jahrbuch» (2004, 2016), збірках «The Blackwell Guide to Hegel's Phenomenology of Spirit» (2009) і «Bloomsbury Companion to Hegel» (2013). Як редакторка, вона долучилася до роботи над «Hegel's Philosophy of Spirit: a Critical Guide» (2019), «The German Idealism Reader: Ideas, Responses and Legacy» (2020) і «The Palgrave Hegel Handbook» (2020, готується до друку).

світовій академічній практиці. Так, узятє до розгляду видання є цілісним путівником до однієї з найменш досліджених прижиттєво виданих праць Гегеля: третьої частини «Енциклопедії філософських наук у загальному нарисі», відомої як «Філософія духа»⁴.

Будучи збіркою статей різних авторів, що належать до різних філософських традицій і дослідницьких напрямів у межах цих традицій, Путівник являє собою комплексне дослідження «Філософії духа» в контексті декількох сучасних філософських тематик: філософії свідомості, філософії дії й активності, філософії права і моралі тощо. Одночасно із тим, філософія Гегеля у виданні розглядається не лише як об'єкт історичної реконструкції, але і як вчення, здатне запропонувати неочікувані відповіді на актуальні питання сучасних дискусій. Таким чином, Гегелева думка у збірці розглядається одразу у двох контекстах: реконструкції філософського вчення та здатності прислужитися розв'язанню актуальних питань.

Стосовно способу розгляду філософії Гегеля в Путівнику слід зазначити, що цьому виданню притаманна системність дослідження Гегелевого спадку. Такий підхід, на протигагу окремішньому розгляду творів і концептів, передбачає їхній розгляд із урахуванням як системної цілісності розглядуваної філософії, так і стадіальності її формування. Наприклад, якщо ми звернемо увагу на структуру Путівника, то побачимо, що простеженню зв'язків між «Філософією духа» і цілим Гегелевою філософією присвячено всю першу частину, яка передує змістовному розглядові окремих сюжетів самої «Філософії духа». Редактор особливо наголошує на цьому підході у Вступі до збірки: «Завданням цієї збірки є протидія поширеній хибі в сприйнятті єдності Гегелевого доробку й подолання тенденції розділяти його філософію [на окремі частини], адже єдність філософської системи як цілого і внутрішній зв'язок усіх її частин були ключовими принципами, що їх Гегель суворо обстоював. Саме логічно узгоджена внутрішня структура філософії, методично відтворена в «Енциклопедії...», принесла Гегелеві репутацію одного з найсистематичніших мислителів усіх часів» [р. 3].

Структурно Путівник поділяється на 4 частини, перша з яких присвячена стосунку між «Філософією духа» і філософською системою Гегеля як цілим. Три наступні частини структурно відповідають трійстому поділу самої «Філософії духа» на філософію суб'єктивного духа, філософію об'єктивного духа і філософію абсолютного духа. У кожній частині з різних (подекуди досить оригінальних) позицій розглядаються відповідні центральні ідеї⁵. Так, у другій частині аналізуються Гегелева

⁴ «Філософія духа» мала б викликати надзвичайний інтерес численних дослідників учення Гегеля. Однак більшість із них зазвичай оминають цей твір увагою з причин, що мають бути з'ясовані в окремому дослідженні.

⁵ *Частина I. «Філософія духа» і Гегелева філософська система.* 1. Пол Реддінг *Логіка Гегелевої «Філософії духа»*; 2. Майкл Ніл Фостер *Походження і характер Гегелевого поняття духа.*

Частина II. Філософія суб'єктивного духа. 1. Кенет Р. Вестфал *Гегелева критика теоретичного духа в контексті Кантової функціоналістської когнітивної психології*; 2. Аллегра де Лаурентіс *Розлад душі*; 3. Маркус Габріель *Бачення чуттєвого досвіду Гегелем у його філософії суб'єктивного духа.*

Частина III. Філософія об'єктивного духа. 1. Крістіан Крайнен *Ідея спекулятивної філософії об'єктивного духа*; 2. Тері Пінкард *Об'єктивний дух: нуль самосвідомості*; 3. Марина Бикова *Про Гегелеве бачення самості й людської соціальності*; 4. Стівен Хулгейт *Гегелева ідея держави.*

критика теоретичного духа в контексті Кантової теорії судження і психічного, висвітлення Гегелем походження й сутності душевних розладів, його розуміння чуттєвого досвіду. Третя частина містить розвідки щодо різних проявів і вимірів існування об'єктивного духа: спекулятивної філософії, як вона конститується об'єктивним духом, співвідношення самосвідомості й об'єктивного духа, Гегелевого розуміння самості та людської соціальності, ідеї держави у філософії Гегеля. Остання, четверта частина пропонує декілька оригінальних візій щодо Гегелевого поняття абсолютного духа: природи його «абсолютності», мистецтва як його модусу та єдності мистецтва, логіки і присутності абсолютного духа в людині як вимірів існування того ж таки абсолютного духа.

На нашу думку, найцікавішими в рецензованій книзі історико-філософськими дослідженнями Гегелевого спадку є статті Майкла Ніла Фостера «Походження і характер Гегелевого поняття духа» і Анжеліки Нуццо «“Абсолютність” Гегелевого абсолютного духа», які в подальшому ми розглянемо докладніше, щоби на їхньому прикладі продемонструвати як системний, так і критичний підхід, використовуваний авторами матеріалів збірки.

Предметом дослідження Фостера є Гегелеве поняття духа (Geist) у двох аспектах: змістовному та генетичному. Починаючи з аналізу головних значень, що їх набуває поняття духа в різних контекстах його вжитку Гегелем, Фостер фокусується на походженні цього поняття. Однією з найпоширеніших у дослідницькому середовищі версій походження цього поняття є запозичення його Гегелем зі вчень Канта, Фіхте й Шелінга, якої, зокрема, дотримувався один з найвпливовіших у англomовному інтелектуальному просторі дослідників філософії німецького ідеалізму Фіндлі. Інша поширена інтерпретація походження Гегелевого поняття духа генетично пов'язує його із Аристотелевими поняттям «*pous*» (підстави для цього дає і сам Гегель у §378 «Енциклопедії...»).

Утім, попри поширеність наведених візій у дослідницькому середовищі, жодна з них, на думку Фостера, не має належного текстуального підтвердження. На підставі раних текстів Гегеля дослідник висноує неможливість походження поняття духа ані від філософського лексикону німецького ідеалізму, ані від понять Аристотелевої філософії. Натомість, аргументуючи цю візію текстуально й концептуально на підставі виявлених у першій частині статті головних значень Гегелевого поняття духа, Фостер пропонує розглядати його як укорінене в традиції німецького романтизму й генетично пов'язане із ідеями Йоганна-Готфрида Гердера. Згідно з автором статті, уже на підставі численних згадок про Гердера в Гегелевих працях досистемного періоду⁶ й того факту, що тематика дослідження й історизації християнської релігії довгий час була представлена в тодішній німецькій інтелектуальній прозі

Частина IV. Філософія абсолютного духа. 1. Анжеліка Нуццо, «Абсолютність» Гегелевого абсолютного духа; 2. Алан Спейт Мистецтво як модус абсолютного духа: розвиток і значущість Гегелевого бачення філософії мистецтва в «Енциклопедії...»; 3. Роберт Р. Вільямс Мистецтво, логіка і людська оприсутненість духа в Гегелевій філософії абсолютного духа.

⁶ «Позитивність християнської релігії» та «Дух християнства і його доля», в яких, на думку автора статті, уперше зустрічається специфічно Гегелеве поняття духа.

саме Гердером, цілком доречно сформулювати гіпотезу щодо зв'язку між Гердеровим і Гегелевим поняттями духа. Цю гіпотезу Фостер обґрунтовує шляхом зіставлення семи виокремлених на початку статті головних значень поняття духа в його вжитку Гегелем зі змістовними моментами Гердерового вчення про дух, ґрунтуючи свою аргументацію на текстах Гердера 1778-1798 років, зокрема й на відомих «Ідеях до філософії історії людства» і «Про дух християнства». Згідно з таким баченням, поняття духа і його подальша розробка у зрілій філософії Гегеля постає саме як реінтерпретація і розвиток Гердерової теорії духа.

Понад те, висунувши аргументи на користь генетичного зв'язку між Гердеровим і Гегелевим поняттями духа, Фостер (у контексті сучасних дискусій щодо розуміння природи свідомості і дії людини) критично зіставляє згадані поняття в контексті їхніх концептуального змісту й можливостей застосування в межах теорії свідомості. Зрештою, автор статті резюмує: «Підсумовуючи, я сподіваюсь, що цей есей представив і підтвердив декілька неочікуваних тез: по-перше, що Гегелеве поняття духа було набагато радикальнішим, аніж його зазвичай сприймають; по-друге, що найістотнішого впливу воно зазнало не від Аристотеля і не від традиції Канта, Фіхте і Шелінга, а від Гердера; по-третє, що Гердерова теорія Geist не лише була надзвичайно привабливою, але й мала можливості [Фостер має на увазі «насамперед аргументативні й дискурсивні» можливості. – *І. Д.*], що робили її у важливих аспектах кращою за свою модифіковану Гегелем версію» [р. 54].

Предметом статті А. Нуццо постають можливі шляхи прочитання поняття «абсолюту» в Гегелевому філософському лексиконі, а також дослідження «абсолюту» як предиката, досягнутого духом, що розвивається. Як зазначає Нуццо, можливими є два підходи до прочитання «абсолюту» в контексті Гегелевої думки. Відповідно до візії авторки, філософема «абсолют», залежно від обраного читачем режиму доступу до неї, може відкриватися двоїсто.

(1) Як вказівка на окрему субстанцію, позначувану відповідним іменником, якщо читач надає перевагу іменниковим формам звертання Гегеля до цієї філософемі.

(2) Як топічний предикат, що вказує на позицію мислення, стадію розвитку, форму свідомості, якщо ми як читачі схильні розглядати ужиток цього поняття в прикметниковій та прислівниковій формах (наприклад, «абсолютне знання», «абсолютна ідея», «абсолютний дух»).

Власне, другий підхід обстоюється й застосовується авторкою. Тут слід зазначити, що «Філософія духа» не лише є цілісною працею, а належить до ширшого контексту всієї «Енциклопедії...», а отже авторка враховує, що дослідження природи «абсолютності» абсолютного духа мусить відбуватися в контексті не лише змістовного нарративу «Філософії духа», а й усєї системи, презентованої «Енциклопедією...»

Відповідь на питання щодо змісту поняття «абсолюту» і його процесуального визначення Нуццо починає з показу кантівської філософії як джерела змістовних і прагматичних аспектів цього поняття в Гегелевих текстах. На думку авторки, протягом усєї філософської творчості Гегель (десь більшою, десь меншою мірою) дотримувався розуміння «абсолюту», сформульованого Кантом у «Критиці чистого

розуму»: у контексті висвітлення трансцендентальних ідей розуму «абсолютне» постає як принципово безвідносне й не скуте жодними обмеженнями. На думку Нуццо, найважливіший вплив на Гегелеве поняття «абсолюту» справила Кантова теза про те, що «абсолютне» протистоїть «відносному», а тому може вказувати на подолання перспективи відносності як такої [р. 213]. Після цього вельми стислого огляду «абсолютного» в Канта, Нуццо текстуально аргументує, що Гегель поділяв як Кантове звернення до «абсолюту» як характеристики, так і Кантове розуміння цієї характеристики як означника безвідносності. Останню тезу вона ілюструє уривками з фінального розділу «Феноменології духа», де Гегелю йдеться, зокрема, про «абсолютність» духа як досягнуту в процесі виявлення самим духом своєї безвідносності до чогось поза ним (а цим процесом і є феноменологія).

Зрештою, наприкінці статті авторка розглядає спосіб, в який конститується «абсолютність» абсолютного духа у «Філософії духа». Ідеться про вихід з історії як кінцевої стадії розвитку об'єктивного духа, що нею поінняте життя останнього, до «абсолютного», в якому історія скасовується: «Дух має навчитися мислити поза історією, доки ще існує в ній – він має навчитися бути тим, чим він є (“абсолютним духом”) з інтуїтивної мови мистецтва, репрезентаційної мови релігії й поняттєвої мови філософії. Це, й лише це, є істинною – адже дійсно кінцевою – абсолютністю духа. Урешті, це є абсолютність завжди відкритої [open-ended] задачі» [р. 224].

Завершуючи цей огляд, можемо сказати, що Путівник, як допоміжний засіб для читання «Філософії духа», насамперед фокусує нашу увагу на тих темах, концептах і інтерпретаціях Гегелевої філософії, що є актуальними в сьогodнішніх дискусіях. Причому ідеться про дискусії, притаманні різним філософським традиціям і школам. На нашу думку, формат збірки статей унеможлиблює повноцінне розкриття деяких змістовних моментів досліджень, презентованих у виданні. Утім, це до певної міри компенсується великою кількістю посилань на фундаментальні дослідження Гегелевого спадку, здійснені як авторами статей збірки, так і іншими авторитетними дослідниками. До того ж, не слід забувати, що Путівник належить до специфічного жанру інтелектуальної літератури, що (на певному рівні, звісно ж) намагається досягнути балансу між спеціальним і популярним. Отже, через свої жанрові особливості, не будучи фундаментальним дослідженням «Філософії духа», Путівник пропонує читачеві цікаві розвідки щодо Гегелевої думки, систематично висвітлюваної в контексті актуальних нині філософських проблем і на основі тривалої традиції спекулятивних тлумачень цієї філософії.

Одержано / Received 15.03.2020

Illia Davidenko

Reactualizing Hegel: the progress of modern Hegelian studies. Bykova, M. et al (2019). *Hegel's Philosophy of Spirit: a critical guide*. Cambridge: Cambridge UP.

Review of Bykova, M. et al (2019). *Hegel's Philosophy of Spirit: a critical guide*. Cambridge: Cambridge UP.

Ілля Давіденко

Реактуалізуючи Гегеля: поступ сучасного гегелізнавства. Вукова, М. et al (2019). *Hegel's Philosophy of Spirit: a critical guide*. Cambridge: Cambridge UP.

Огляд книги Вукова, М. et al (2019). *Hegel's Philosophy of Spirit: a critical guide*. Cambridge: Cambridge UP.

Illia Davidenko, undergraduate student, Faculty of Philosophy, Taras Shevchenko National University of Kyiv (Ukraine).

Ілля Давіденко, студент філософського факультету Київського національного університету імені Тараса Шевченка.

e-mail: illia.davidenko@gmail.com
